

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 19

15 Յունուար 1895

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏԳԱՐԱՆ.

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պատր. Արմ. Ճառստէսի Թիւ 20

1895

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Վարդապետութիւն ԺԲ. Առաքելոց — Ս. Վ. Ն.
2. Հռովմայ գահը — Յովհ. Յ. Ալան.
3. Անծանօթին խնդիրն — Ս. Վ. Նաղաբէրեան:
4. Մեր Եկեղեցական երաժշտութիւնը — Յ. Կ., Աճէկեան
5. ՎԱՐՔ Ս. ՄՈՆԻՔԱՅԻ — ՅՈՎՀ. Վ. Աբէկեան:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Հիմնդիրն Տարի

ԹԻԻ 19

15 Յունուար 1895

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԺԲ- ԱՌԱՔԵԼՈՑ

ԿԱՄ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՌՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՎՔ Ի ՀԵԹԱՆՈՍՍ

ԿԱՆԽԱԲԱՆ

Անծանօթ ձայն մը կամ նորալուր անուն մը չէ վարդապետութիւն Առաքելոց յորջորջումն. մանաւանդ մեր Ազգին համար, որոյ կրօնական եւ մատենադրական բաժնին մէջ ստէպ կը յեղչեղուի:

Միահամուռ քրիստոնեայ եկեղեցին՝ Արեւելք եւ Արեւմուտք՝ ճանչցած է Առաքելոց վարդապետութիւն մը. նոյն քարոզութեանց սլոուզ եւ արդիւնք է Քրիստոնէութիւնն. նոյն հիմնական օրէնք՝ կաղմած են իր սահմանադրութիւնն, նոյն պարզ ու վսեմ ոգին բունած է Հաւատացելոց հոգւոյն ուղղոյն ու ծուծին մէջ:

Առաքելոց վարդապետութիւնն՝ որով Քրիստոս քարոզուեցաւ մարդկութեան՝ Աւետարաններու մէջ բովանդակուած չէ. Գործք Առաքելոցն՝ գրեթէ պարզ նմոյշն է ասոր, կամ Պաւղոսի քարոզութեանց նկարագիրն, եւ կամ լաւ եւս Առաքելոց

ոմանց մասնակի կենսազիրն: Առաքելոց վարդապետածն՝ կամ Գրիստոսի Տեառն մերոյ ուսուցածն եւ պատուիրածն առ Առաքեալս, ինքեամբ եւ 'ի ձեռն Հոգւոյն, ըրած բազում սքանչելիքն եւ քառասուն աւուրց մէջ իր Եկեղեցւոյն համար խօսածրն ու քսածը՝ անհրաժեշտ գողցեա վարդապետարանի մը ծընունդ եւ կեանք տալու կը մղէր զՍրբազան եւ զՀոգեշունչ Գրիչս: Ղուկաս մանաւանդ որ Աւետարանաւն ու Առաքելոց Գործովք Գրիստոսեան Եղբարց սիրան կը խրախուսէր եւ 'ի Հոգւոյն շարժեալ Երկնաւոր Վարդապետին առաքելութիւնն զրչաւ 'ի տանեաց կը բարձրաձայնէր եւ Առաքելոց մշակութիւնն կը վաւերագրէր, Ղուկաս կ'ըսեմ՝ որ Նոր Կտակին գողցեա յաստուածուստ Դիւանադպիր եւ Աստուածագիր ըլաւու կոչուած էր, մոռցաւ արդեօք այս վարդապետութիւնքն 'ի դիր արձանացունելու Նոյն ինքն է որ Գործոց սկիզբն՝ առ այն Թէ՝ ուրիշէ Սաստուածասէրն խօսելով՝ առ որ իր Աւետիքն ուղղած էր կանխաւ՝ կ'ըսէ, «Ջբանն առաջին գոր արարի վասն ամե՝ «նայնի՝ ո՛ր Թէոփիլէ, գոր սկսաւ Յիսուս առնել եւ ուսուցանել, «մինչեւ յօրն պատուիրելոյ Առաքելոցն 'ի ձեռն Հոգւոյն սբբոյ, «գորս քնտրեացն եւ վերացաւ. որոց յանդիման կացոյց զինքն «կենդանի յետ չարչարանաց իւրոց 'ի բազում արուեստս յաւառքս քառասուն երեւել նոցա եւ ԱՍԵԼ ՎԱՍՆ ԱՐՔԱՅՈՒՆ «ԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ.» այս Ղուկաս՝ որ Սաստուածասիրին Թէոփիլիէի պապակն կը սաստկացունէր այս խօսքով՝ միանգամայն հանդարտեցունելու հետամուտ եղած չէր:

Ջարմանալի է՝ եթէ չէ՝ Բայց նոյն խօսքերուն մէջ արդէն իսկ գրած ըլլալն կարծես կը յայտնէ:

Դիտելի է որ ոչ միայն Ասորւոց եւ Մերայոց մէջ՝ այլ համօրէն Գրիստոսեան Եղբարց Առաքելական վարդապետարանն ծանօթ էր, յիշուած ու յեղյեղուած: Յոյն, Լատին, Հայ, Ասորի, եւ այլ Եկեղեցիք՝ նոյն անուանակոչութեամբ բերաւոր զրուութիւններ ունին, ամենքն ալ եթէ յիւրիւրեալ ըսեմք՝ գուցէ չըսխալիմք. սակայն յերիւրելու համար ալ ենթակայ մը պէտք էր: Ղուկաս կատարած էր իր պաշտօնը, Վարդապետարանն գոյութիւն ունէր. հիմն ծանօթ էր բոլոր Հաւատացելոց. որոց վրայ իւրաքանչիւր Եկեղեցի իր որդւոց պիտոյացածն կը յաւելուր օրինաւոր իշխանութեամբն. ինչպէս նիկիական հաւատոյ Հանգանակին մէջ իսկ կը տեսնեմք 'ի մերոց Հարց Սրբոց:

Օրինաւոր ձեռաց հետ զարմանք չէ թէ խառնուին երբեմն

ասպօրէնք ու յանդգունք. զի «եւ դեւք կերպարանին երբեմն ՚ի հրեշտակ լուսոյ.» եւ ինչպէս Աւետարանն ունեցած է իր սքանչելի անուան անշքութիւն բերելու չափ սուտ աւետարաններն, Քրիստոսի Տեառն Վարդապետարանն ալ կարօղ էր ունենալ իր կեղծերն:

Այսու կը վստահիմք ըսել՝ Առաջին, թէ Ղուկաս կամ այլ ոք յԱռաքելոց ընդունելով՝ Քրիստոսի Տեառն վարդապետածն ու հրամայածն ՚ի գիր զրոշմած է. Երկրորդ, Իւրաքանչիւր Եկեղեցի իր Հօտին պիտոյից համաձայնելով՝ օրինաւոր իշխանութեամբն այդ Գրոց վրայ յաւելումներ ըրած է. Երրորդ, թէ նոյն Գրոց մէջ՝ կամ նոյն կամ նմանատիպ անուամբ կեղծ եւ անվաւեր գրութիւնք երեւցած են, անխիղճ մտաց եւ յանդուգն ձեռաց գործ:

Այս երեք համոզումն առաջադրած ժամանակ՝ նպատակս է միշտ Առաքելական Վարդապետարանի մը վաւերական եւ օրինական մատենական գոյութիւնն հաստատել Քրիստոսական Եկեղեցոյ մէջ. առ այս տեղի տամք մեծանուն Հօր Իգնատիոսի Վարդապետի Մ. Մինասեան (P. Ignazio M. Minasi) Յիսուսեան Միանձին՝ խօսել մեզ հետ մեր լեզուաւ, ըստ կարի համառօտ:

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԺԲ ԱՌԱՔԵԼՈՑ

ԿԱՄ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՌՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՎՔ ՅԱԶԳՍ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Յառաջիկայ յիշատակարանն՝ զոր կը ներկայեմք հոս, արդէն իսկ լացատրութեամբ հանդերձ հրատարակած էինք. (Civiltà Cattolica, թերթ 942 տետր, 21 Սեպտ. 1889, էջ 734) Գիտնական աշխարհի ցոյց տուած սիրալիր ընդունելութիւնն՝ ստիպեց զմեզ բնագրին նորոգ տպաւորութեանն եւ քննադա-

տական լուսաբանութեանց: Որչափ ալ դառն էր աշխատութիւնն՝ միայն նորածին Նկեղեցւոյ ուսումնասիրութիւնէն ծագելիք մեծագին բարեաց վստահութեամբն ոգեւորեալ, դիտեալ լով՝ որ ամենավտըր խնդիրն ալ յայնժամ մեծագնի է, տարինք 'ի գլուխ:

Ա.

Կ. ՊՈԼՍԵԱՆ ՀԱԻԱՔԱԾՈՅԻՆ ԳԻՒՏՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԻՆ ՕՐԻՆԱԿՆ

Փիլոթէոս Բրիեննիոս յոյն Մետրապոլիտն՝ 1883ին Կ. Պոլսի Երուսաղեմեան վանքին գրատան մէջէն յերեւան եկած՝ 120 թերթերէ կազմուած մաղաղաթեայ փոքրիկ ութածալ գրքոյկն հրատարակեց: Ձեռագորին էջերն են 240, 1056ին Լեւոն անուն նստարէ մը գրուած Հաւաքածոյ մասնինի մը:

Կը պարունակէ հետեւեալքն.

1. Համաբարբառք Հին եւ Նոր Կտակարանաց Ս. Յովնանու, Ոսկեբերանի (1 — 32). մինչեւ Մաղաքիոյ մարդարէ- ութիւնն կը հասնի ձեռագիրն:

2. Թուղթ Բառնաբայ (33 — 51). ձեռագիրն կատարեալ է:

3. Թուղթ Կղեմայ Ա. առ. Կորընթացիս (51 — 70):

4. Թուղթ Կղեմայ Բ. առ. Կորընթացիս (70 — 76):

5. Վարդապետութիւն Ժ. Առաքելոց (76 — 80):

6. Թուղթ Մարիամու Կաստպոլեայ առ. Ս. վկայն Իգնատիոս, աստուածային քաղաքին Անտիոքայ Դիտապետ (81—82):

7. Թուղթ Ս. Իգնատիոսի Աստուածային քաղաքին Անտիոքեայ, առ. Մարիամ, առ. Տրալեանս, եւայլն. (82 — 120). միջանկեալ նամակներ:

Հաւաքածոյն աւարտելով՝ 120երորդ թղթոյն առաջին էջն (239)՝ այսպէս կը կնքէ Լեւոն. «Կատարեցաւ յամսեանն յունիսի «ի Ժ.Ա., յառաք երրորդի (շաբթուն), Ընդիկտիոնի Թ. 6563. «(— 5508 = 1056) ձեռամբ Լեւոնի, Գրչի (նստարի) եւ մե- ղաւորի»:

Այս Հաւաքածոյին մէջ Վարդապետութիւն ԺԲ Առաքելոց կոչուածն՝ կամ այլ անուամբ՝ Վարդապետութիւն Տեառն երկոտասան Առաքելովք 'ի հեքանոսս, մեծ հռչակ հանեց, Առաջին անունն 1875էն 'ի վեր ծանօթ էր, Փիլոթէոս Բրիեննիոս Մեարապոլտին կղեմեան թղթերուն հրատարակելովն՝ սոյն Հաւաքածոյ մատենկան վրայ գրած յօդուածին։ Փունք վարդ. ն՝ (Dott. Funk) 1881ին նոյն Հաւաքածոյին նկարագիրն տուաւ եւ Վարդապետարանին առաջին մակդիրն լսեցուց, 'ի վերջոյ՝ 1883ին դեկտեմբերի մէջ 'ի Կ. Պոլիս ձեռագիր օրինակն տրպաղորդելով հնախօսութեան մանրադէտ քննութեանն յանձնուեցաւ։ զոր մանրամասն քննեցին, փորձեցին, դատեցին, մեծ եռանդեամբ։ Ինչպէս որ արդարեւ կը վայելէր մեծագին գանձարանին, զոր մեծանձն եւ առատ սիրով հասարակաց ընծայած էր մեծ գրադէտն։

Շատ օգտաշատ եւ յոյժ հին յիշատակաց երկիկ մ'է այդ ինչպէս որ սիրտի տեսնեմք ակն յայտնի վկայութիւններէ։ Աւետարանի եւ Նոր Կտակաց հետամուտ ուսումնասիրաց համար, եւ եկեղեցւոյ նախնական կաղմութեան վրայ սքանչելի տեղեկութիւն եւ պայծառ լոյս կը սփռէ։ Որչափ ալ փոքրիկ երկ՝ այլ մեծահարուստ յիշատակարան մ'է, նոյն իսկ բառերու մէջ խոհական միտք եւ մեծամեծ գանձեր ծածկուած են, ինչպէս պիտի տեսնէ ընթերցողն։ Ահաւասիկ ձեռագրին առաջին չորս տողերն (հայերէն բառական թարգմանութեամբ եւ նոյն դասաւորութեամբ,) որոց վրայ կարեւոր խորհրդածութիւն մ'ընեմք։

«Վարդապետութիւն երկոտասան Առաքելոց
«Վարդապետութիւն Տեառն 'ի ճեռն երկոտասան
«Առաքելոց յագգս. ճանապարհք երկոս եւ, մի կենաց եւ
«միւս մահու

Բնագրին (ձեռագրին) օրինակն քննելի է. առաջին տողն մանր գրով կ'ըսկսի, մինչ երկրորդն գլխագիր, երկրորդին ձեռն՝ ընդարձակ խմատն, եւ առաջնոյն ամփոփութիւնն, յայտնապէս կ'երեւցունեն որ երկրորդն շատ աւելի հին է, մինչ դեռ առաջինն յաջորդէն ամփոփուած խմատ մը՝ իբր խորագիր, կամ Գրքոյկին բացայայտիչ յատուկ անուն։

Առաջինն երկրորդէն քաղուածոյ մակդիր մ'է. կրնամք ա-

առջինն վերցունել առանց երկրորդին վճատելու։ Սակայն պարտ է յիշատակել աստէն որ երկուքին մէջ իմաստի մեծ խտիր մը կայ. առաջինն կը նշանակէ՝ Գիրք կոչեցեալ Վարդապետութիւն երկուտասան Առաքելոց. որ կ'ըլլայ մակղիր, մականուն. մինչ երկրորդն ըսել կ'ուզէ՝ թէ յետագայն՝ «Ճանապարհք երկու եմ, մի կենաց, եւայն, յաջորդութեամբն, Տեառն վարդապետութիւն է 'ի մեռն երկուտասան աշակերտաց առաքելոց յագգս նաեւ այսպէս կրնայ պարզուիլ։ Այս վարդապետութիւն Տեառն առ երկուտասան Առաքելս յագգս — Ճանապարհք երկու եմ. եւայն։ Այսպէս կը հաստատուի որ Վարդապետութիւն բառն այդ երկու իմաստներու մէջ նոյն զօրութիւնն չունի, առաջինն Մատենկան անունն է. իսկ երկրորդն՝ նոյն Գրքուկին պարուհնակութիւնն։ Որ է։

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՐՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՎՔ ՅԱԶԳՍ

ՈՐ ԿՈԶԻ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՔԵԼՈՑ.

Նոյն այդ բանն կը տեսնեմք Մարկոսի Աւետարանին զըլուխը. — «Սկիզբն Առեւտարանի (այսինքն աւետարանելոյ, աւետեաց, աւետարանութեան, քարոզութեան.) Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյ Աստուծոյ, (եղև.) որպէս գրեալ է 'ի մարգարես. Ահա ես առաքեմ զնրեշտակ իմ . . . » : Որուն մէջէն ապա քաղուեցաւ Առեւտարան Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ խորագիրն կամ վերնագիրս Այսպէս եւ մեր Վարդապետութիւն Մատենկան եղած է, իր էական մասէն քաղելով ու կերպարանելով իր խորագիրն յետոյ ժամանակաւ, այս առաջին եւ զլիսաւոր փաստն համարուի իր հնութեան։ Իսկ երկուտասան բառն՝ ինչպէս յայտնի է Նոր Կտակարանէն եւ Գրոցս ընթացքէն ալ կ'երեւի, մի միայն Առաքելական Դասուն սեպական է. ուստի ոչ ընդարձակ իմաստով առհասարակ յԱշակերտաց ու մանց վրայ տարածուն, այլ միայն եւ լոկ յակնէ յանուանէ երկուտասանից Դասուն կը պատկանի։

Վարդապետութեան օրինակն զեռ չբացած դիմացնիս՝ սա-
կաւ մի երկարեմք մեր տեսութիւնքն: Կ. Պոլսեան օրինակն
գլուխներու եւ պարբերութեանց բաժնուած ու տնատուած չէ.
մեք՝ մինչեւ յարդ եղած հրատարակութեանց համաձայն եւ ի-
մաստին ուշ դնելով տնատեցինք եւ գլուխներու վերածեցինք,
միշտ թուահամար դործածելով յօգուտ ընթերցողաց:

Այս սքանչելի Մատենական գաղափարողն շատ ուշադիր ե-
ղած կ'երեւի օրինակած ատենն, այնպէս զի սակաւ են վրի-
պակք եւ սակաւ յոյժ իմաստի սխալմունքն:

(Շարայարեյի)

Ս. Վ. Ն.

ՀՈՌՎՄԱՅ ԳԱՇԸ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՒՏԵՐՈՒՆ ՀԱՆԴԷՊ

Սպանիացիք եւ Բորդուկալցիք եւրոպական ազգերուն մէջ
ամենէն յառաջ սկսան զաղթականութիւններ կազմել. երկար
ժամանակ իրարու անհաշտելի հակառակորդ հանդիսացան զաղ-
թական ինդիւրներու մէջ, որոնց վերջ մը տալու համար Հոռվ-
մայ Աղեքսանդր Զ. Սրբազան Քահանայապետը ստիպուեցաւ
Սահմանագրի մը հաստատել:

Քրիստափոր Գոլոմպուսի յեւրոպա յաղթական վերադարձէն
ոչ շատ ժամանակ վերջ, նոյն Ս. Քահանայապետը երկրորդ հը-
րովարտակ մըն ալ հրատարակեց, յորում հակիրճ խօսքերով
երկրագնդի աշխարհագրական զիրքը կը սահմանէր. այս կոն-
գալը սակայն նոր չէր: Արդէն 1454ին Նիկողայոս Ե. Քահա-
նայապետը Բորդուկալի Ալփոնսոս Սրբային կոնգալ մը յուղար-
կած էր, որով Հոռմայ գահը կ'ընդունէր Նոն եւ Պայատոր Հըր-
ուանդանէն սկսեալ Ուլիանոսի եւ Ափրիկէի ծովին մէջ գըտ-
նուած կղզիներուն աշխարհակալութիւնը: 1492 տարեթիւին
հրատարակուած կոնգալն ալ առաջնոյն շարունակութիւնն էր.
այս գրութեամբ Բորդուկալի արքայն նորադիւտ երկիրները իր
Գահին սեպհականութիւնը նկատելու իրաւունք կը ստանար:

Ս. Քահանայապետը Բորդուկալցոց ազգային ղեւրադգա-

ծութիւնն ալ չվիրաւորելու համար, իր 1492ին հրատարակած գրութեանը մէջ ժամանակամիջոց մըն ալ սահմանեց: 1449 տարւոյն Ծննդեան տօնէն սկսեալ մինչեւ 1494ի Ծնունդը, քըրիստոնեայ իշխանները իրաւունք կը ստանային Ամերիկայի սպանիական կայսրութեան արեւմտեան սահմանադրութէն անդին տարածուած երկիրները նուաճելու: Յովհաննէս Բ. Արքային ձեռքն էր ուրեմն այս տրամադրութենէ օգտուել եւ աւելի եւս իր նորագիւտ ստացուածներն ընդարձակել: սակայն անհոգ գտնուեցաւ եւ նորանոր երկրակալութեանց ետեւէն ըլլալու համար չի փութաց իւր Նախորդին օրով սկսած Հնդկական արշաւանքին յաղթական վերջ մը տալ:

Քահանայապետին հաստատել ուզած Սահմանադրէն՝ ոմանք հետեւեցողին թէ Հռոմայ Գահն Երկրիս հարթ ըլլալը կ'ընդունէր:

Այս ենթադրութիւնը սակայն հիմնական բանաւոր պատճառներու վրայ հիմնեալ չէ: Ընդհակառակն շատ մը զօրեղ ցուցումներ ունինք, որոնք կրնան հաստատել թէ Քրիստափոր Գոլոմպոսի Ամերիկան գտնալու համար ըրած ճանապարհորդութենէն դարեւ յառաջ աստեղագէտներն ու աշխարհափօսներն երկրիս կլոր ըլլալուն ջերմ պաշտպաններն էին: Այսու հանդերձ եթէ այն ժամանակ հակառակ գտնուողներ ալ կային ասոնց կարծիքը հիմնական չէին համարուեր եւ տարակոյս չկայ թէ Հռոմ այս տգէտներուն դասակարգէն չէր որ իւր խորհրդականները կ'ընտրէր:

Ճիսք ղիտնականն, որ Անդղիերէն լեզուաւ հրատարակուած «Ամերիկայի գիւտը» յորջորջուած ընտիր պատմութեան հեղինակն է, ղիտիլ կուտայ թէ նոյն իսկ իննեւտասներորդ լուսաւորեալ դարուս մէջ երկիրս հարթ ըլլալն ընդունող Հեղինակներ կան: Իբր օրինակ կը յիշատակէ Սամուէլ Բօպօթամ գիտնականը, 1873 տարեթիւին Լոնտոն հրատարակուած Zotic astronomy գրքին հեղինակն, որուն կարծեօք Երկիրս հարթ տափարակ է: Դարձեալ այս վարդապետութեան կուսակից Manuel of Biblical cosmography հեղինակ Համրթէն աշխարհագրիւն ջատագովականները: Կրնայինք դեռ թուել այս տարօրինակ հին դրութեան գաղղիացի պաշտպաններուն անուաններն ալ, սակայն չենք կրնար ընդունիլ թէ այսպիսի վերացական գիտուններուն կարծիքները աղքեցիկ եղած ըլլան կառավարական շրջանակներու վրայ:

Դիտենք թէ մինչեւ Գալիլէոս, Պադուէոս Աշխարհագիրը

Միջին Դարու համայն Աստեղագէտներուն Առաջնորդն ու Մենտորը եղած է։ Արդ, ինչպէս որ իւրաքանչիւր ոք գիտէ, Պրոտոմէոս երկրին կլոր ըլլալը կ'ընդունէր. հետեւաբար իր բովանդակ գրութիւնները այս սկզբան վրայ հիմնեալ էին։

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Քրիստափոր Գոլոմպոս իւր խուզարկութիւններուն առաջորդ ընտրած չ'ըլլայ հռչականուն Թօմքանէլլի իտալացի աշխարհագիտին երկասիրութիւնները. արդ իտալացի մեծանուն երկրախօսն այնպէս համոզուած էր երկրիս կլոր ըլլալուն որ Պրոտմէոսին դժած աստիճանները բարեփոխեց։ Քրիստափոր Գոլոմպոս հաւանականաբար հեան առած է Պրոտմէոսի եւ Նիւրէմպերկցի Մարգէն Պէհայմի 1492ին սկիզբները հրատարակած երկրագունդն ու աշխարհագրական քարտէսները։ Այս յիշատակարաններս ամէնքն ալ կ'ընդունէին երկրիս կլոր գունտ մ'ըլլալը։ Արդեամբ ալ Գոլոմպեան արչականքն երկրիս կլորութեան վրայ հիմնեալ էր. Գոլոմպոս կըրնա՞ր միթէ Հնդկաստանի ծովեզրը նաւարկել առանց երկրին կլորութեան համոզուած ըլլալու։ Բաց աստի Սրբազան Քահանայապետին դժած ու որոշած սահմանադրին մէկ բեւեռէն դէպ ի միւս բեւեռ, այսինքն Հիւսիսային Բեւեռէն մինչեւ Հարաւային Բեւեռ կը տարածուէր. արդ հնարաւոր է տափարակ եւ զող երկրի մը համար երկու բեւեռ ընդունիլ։

Աղեքսանդր Զ. Քահանայապետը երկրիս կլորութիւնը ընդունելով հանդերձ կրնար, աչքի առջեւ բերելով կտրուելիք ու անցնուելիք ահագին տարածութիւնները, համոզուած ըլլալ թէ երբեք Սպանիացոց ու Բորգուկալցոց նաւերն իրարու պիտի չհանդիպէին անծանօթ կէտի մը վրայ, քանի որ Սպանիացիք դէպ ի Արեւելք եւ Բուրգուկալցիք դէպ ի Արեւմուտք կը նաւարկէին։ Այս ենթադրութիւն ինքնին ամենէն հիմնական փաստն է Հակառակորդաց առարկութիւնները ջնջելու համար։

Յովհ. Յ. Ալան,

ԱՆԾԱՆՈԹԻՆ ԽՆԴԻՐՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔՆ

Որչափ ժամանակ է՝ չգիտեմ, յօժարութեամբ թէ ոչ եւ ոչ զայդ գիտեմ, գիտեմ եւ եթ զի Պատկերի Պատուական ընթերցողք մանրախոյզ քննութեամբ ընդ Մեզ Երկրապետիս աղիքն ու փորոտին՝ սիրտն ու ծուծն՝ պրպտեցին, զննեցին:

Ինչ եղաւ արդիւնքն. Պատասխանն յայտնի է. Այսչափ երկար համբերութեամբ տոկուն Ազնիւ ընթերցողաց սրտէն ապահովելով սոյն վերջին պահիկն ալ՝ կը լռեմք:

Կը խորհիմք՝ եթէ Երկրաբանութիւնն՝ որ մեզ ըստ ինքեան ամենէն մերձաւոր եւ ամեն Գիտութենէն աւելի ընտանին է՝ անծանօթներու անհասնում շարքն ներկայացուց, ինչ պիտի լինին այլք. որոց մեզ հետ ունեցած ընտանութիւն ոչ միայն համեմատական է՝ եւ ասոր չափ չէ, այլ եւ պատճառն իսկ այդ մերձաւորութեան՝ սա ինքն է:

Առնումք 'ի քնին Բնապատմութեան մնացեալ երեք ճիւղերն. Բուսաբանութեան եւ Կենդանաբանութեան հիմունքն Երկրաբանութիւնն է. եթէ իրենց ծագումն պրպտենք՝ դա պէտք է խօսի. եթէ աճումն՝ սնունդն՝ սերունդն, իրմէն է ձայնըն. եթէ իրենց զարձն՝ մահն՝ բրածոյքն, զարձեալ 'ի նմանէ է պատասխանն. Նոյն չնչն Հանքն, Մետաղքն, Անմտաղականք:

Մթնոլորտն իւր կազմութեամբն եւ էութեամբ, տարերք իրենց իսկութեամբն՝ ուստի Տարրաբանութիւնն կը ծնանի, բնութիւնն՝ ուստի Բնագիտութիւնն իր մասերով, Երկրաբանութեան ծնունդք են ամենն ալ. ամենն ալ անծանօթք. եւ ինչ զարմանք. ինչ որ է ծնողն նոյն եւ ծնեալն. Որդի հարազատ գնմանութիւն ծնողին բերի. ամենն ալ Անծանօթին խաղերն:

(*) Տե՛ս Պատկեր եւ Տարի, Եւ 18

Գիտութիւն կոչուածն ամբողջ իր մասերով մանր մանր բազմաբ. պիտի համոզուինք որ ամենն ալ առանց բացառութեան Երկրաբանութեան հետեւորդն են:

Երկու Գիտութիւն միայն այս սահմանէն կ'անցնի. մին՝ Տիեզերագիտութիւնն (Աստղաբաշխութիւն) իր մասերով. որ ծնող՝ թէպէտ եւ անծանօթ ծնող մ'է Երկրաբանութեան: Վասն զի ո՞ր կ'ընայ Երկնից պատրուակն բանալու հետամտիլ՝ քանի որ Երկրիս քողն անմատչելի է: Ո՞ր ջափեաց գերկինս քգաւ եւ գերկիր ամենայն գլաւ. Իսկ միւսն՝ երկրորդն՝ առաջինն եւ վերջինն գիտութեանց, Գիտութիւնն ինքնին, Գերաբունն է. Անծանօթ եւ Ծանօթ ծնողն ամենայնի:

Մարդաստութիւնն՝ որ ըստ ինքեան իր ամեն մասամբն Երկրաբանութեան պիտի հպատակէր, այս վերջնովս միայն քան զայն կը գերազանցէ եւ քննող ու դատաւոր կը հանդիսանայ այդմ. այսու Մարդ որ Տիեզերաց բազմատմամբ եւ ոչ ինչ է, նոյն իսկ ինքն ինքեան անծանօթ, պիտի իշխէ ամենուն. կ'ենթադրուի բաց յայնմանէ՝ որ ամենայնի իշխանն է, Անծանօթից ծանօթն Աստուած:

Սակայն առ ի՞նչ այսչափ բարձրութիւն՝ եթէ անյատակ վիճ մ'է եւ Անծանօթին դարուփոսն մեր շուրջ:

Պատասխանն զիւրին է. եթէ ճանչնամք մեր բարձրութիւնն խոնարհութեամբ, եւ ամենայնի եւ մեր Պատճառն անկեղծութեամբ:

ԺԹ դարուն ընթացքն քանի մը տարիէն կ'աւարտի. անուրանալի է ԺԻ նկատմամբ տարած յաղթանակն. Գիտութիւնն յառաջդիմած է իր նորանոր գիւտերով, ամենազղի ծանօթութեամբ, բիւրաւոր քննութեամբ: Տիեզերաց եւ իր ծագման խնդիրն՝ մարդոյ եւ իր էութեան եւ վախճանին հարցումն՝ կենաց եւ իր պարագայից հանդոյցն՝ ԺԹ դարուն մեծամեծ ուսումնասիրութիւնքն են. ոմանք ենթադրական լուծումն ստացած. ոմանք գեռ եւս կնճռոտ վիճակի մէջ: Եւ նոյն իսկ այն խնդիրներն՝ զորս ԺԹ դար լուծած կը համարի՝ որչափ անծանօթներ, որչափ անբացատրելի կէտեր կը սլարունակեն: Այնպիսի կէտեր, որոց եւ ոչ իսկ Գիտնականին միտքն կարող է մերձիլ:

Թողունք մեր խօսքն այլ եւս, վասն զի շատ աւելի բարձրագոյն բերան մը կը խօսի. Լորտ Սալզպլըրի Բրիտանական գիտական կաճառին մէջէն կը լսեցունէ ձայնն:

Բրիտանական հռչակաւոր գիտնականաց եւ եւրոպեան առ հասարակ հոյակապ անուանց Ա. Կլմբլին մէջ՝ հաստատ ձայնիւն կը քննադատէ Ժ. Թ. դարն. որոյ կթէ անբնարարելի իրաւունքն է անցեալ դարուց նկատմամբ յոխորտ նայուածքն՝ սակայն խրդւնալի է նաեւ իր չափազանց յաւակնոտ աչքն, զի մարդախօսական եւ կենսաբանական ու բնագիտական ամենէն պարզ երեւոյթներն անգամ համոզիչ բանիւ մը պարզել չէ՝ կարողացած:

Արդարեւ զարմանալի թուի դուցէ բազմաց մեծանուն քաղաքագիտին ուսումնական այսչափ փափուկ խնդրոց մէջ մխիլն, իբր իր սահմանէն դուրս նկատուելով. սակայն քան զայդ աւելի զարմանալին է՝ զի նախկին բրիտանական նախարարապետն Ոքսփորտի մէջ այս առաջին անգամն ըլլալով իւր մեծագոյն գիտութիւնն կը յայտնէ ուսումնական աշխարհի, ցոյց տալով թէ իր պաշտաման չափ եւ գոգցես աւելի ընտանի է իրեն Գիտութեան ասպարէզն: Վասն զի ներկայ Գիտութեան հսկայաքայլ ընթացքն մեր տգիտութեան իբր չափ կը գործածէ: Մեր մտաց անձուկ սահմանն բացատրելու առաջին օրինակն՝ տարրաբանութիւնէն կը քաղէ. տարերաց ծագման եւ էութեան կնճռոտ խնդրէն՝ անլուծանելի հանգուցէն — Վասն զի տիեզերական որ եւ է կանոնաց եւ օրինաց ենթադրութեամբ՝ կարօզ չպիտի լինի մարդկային միտքն վաթսուհուհինդ պարզ եւ անլուծելի տարերց կազմութիւնն բացատրել:

Ահա արդեամբ. վասն զի ենթադրեմք թէ ստեղծագործութիւնն կանխանկատ մտաց գործ՝ կամ անդէտ անգիտակ օրինաց ծնունդն ըլլայ, միշտ անհասկանալի է՝ թէ ինչպէս յերերաց այսչափ տարբեր կազմութեամբ կամ էութեամբ նիւթեր հառաքակաց միութեամբ լծակցին: Որչափ փափուկ բացատրութեամբ պատասխաններ հիստիու ըլլանք՝ միշտ խնդիրն կնճռոտ զազտնիք է: Dalton օրէնքն՝ ըստ որում իւրաքանչիւր տարերաց հիւլէք իրենց սեպհական կշիռն ունին, եւ բաղադրութիւնն անփոփոխ համեմատութեամբ կը կատարուի, սիրուն բանաստեղծութիւն մ'է. դուցէ օր մը առհասարակ տարերաց բացատրութիւնն տայ:

«Կարծիք յղացան թէ հիւլէական կշիռք ջրածնի կշռոյն բաղմապատկութիւնն ըլլան. քննութիւնն սկսաւ խղճի մտօք. պատասխանն հակառակ էր այդ կարծեաց. թողուեցաւ Լուսադիտիւ (Spectroscope) վերլուծմունք աւելի զոհացունն չառնին ցարդ: Այս տեսնուեցաւ որ իւրաքանչիւր տարերաց հիւլէք ջնու-

ներով եթերի վրայ թրթռական սեպհական շարժումն կ'ազդեն, ցոյց տուաւ զի մէն մի տարերց հիւլէք կամ հիւլէից բարդութիւնը առանձինն լուսապատկեր կը կազմեն. բացատրեց մեզ թէ աստեղեայ կաճառաց բաղադրութիւնն Երկրագնտիս հետ ընտանի է. ծանոյց թէ արեգական կազմութենէն հետի է թրթռածինն եւ բորակածին: Մինչ ընդհակառակն Երկրիս հաստատուն եւ լոյծ մասին մեծադոյնն թրթռածին է, եւ մթնոլորտին սկզբնականն բորակածին:

«Ինչպէս սակայն այս կրկին տարերաց էութիւնն կրնամք յԱլխարհի աստ բացատրել՝ մինչ Արեգակն զուրկ է այտի. եւ Երկրիս կը քարոզի այդ հասարակաց մօր (մեր արեւային դրութեան) զաւակն: Ուրեմն ըսենք՝ թէ կամ լուսադիտին վերլուծմունք սխալ են, եւ կամ եթէ ճշմարիտ՝ այս մասամբ մեզ նպաստելով՝ այլով՝ այսինքն այս տարբերութեանց անբնական վիճակաւն՝ աննպաստ եղած է մեզ, Kirchhoff եւ Mendeleeff օրէնք՝ որ մի քանի նոյնանիշ տարերաց համախմբութիւնն կը քարոզեն՝ եւ ոչ իսկ այդ հիւլէից իսկութեանն հասուցած են մեզ: Ինչպէս երբեմն նոյն եւ այսօր մեք մեզ կը հարցունեմք. — Հիւլէն շարժումն է՝ թէ իր մը, կամ անշարժութեան կէտն, բաժանելի չէ՞ արդարեւ. պարզ մարմնոց ցուցակն չ'կրնար պակսիլ կամ աւելնալ, արդեօք միոյ սկզբան չ'մը կարօղ վերածել ամենն:

«Ինչ է արդարեւ այդ կէս ծանօթ կէս անծանօթ էակն դոր Եթեր կը կոչենք: Այժմեւութեան՝ թրթռման եւ այլ բերաւոր կարծեաց հիմն է դա. բնագիտութիւնն բոլոր այդ անծանօթին վրայ հիմնեալ է. եւ ի՞նչ է: Այժմեւ շարժման անունն կը սեպհականենք սմա. նիւթն է պատճառ այդ շարժման՝ թէ այլ ինչ, չզիտենք: Ելեկտրականին եւ եթերի մէջ ազդակցութիւն կայ թէ ոչ, կրնանք պնդել թէ նոյն չըլլան այդ կրկին շարժումունք:

«Այնպիսի կնճռոտ խնդիրներ՝ որոց առջեւ ժիժ դարն պէտք է շառագունի, վասն զի ի՞նչ որ ալ ըսեմք՝ ասկէց 150 տարի առաջ գիտցուածն է. Փրանքլին այսչափն գիտէր արդէն:

«Դառնալով մարդախօսականին եւ կենսաբանութեան՝ խաւարի մէջ եմք. կենաց խորհրդաւոր առաջաստն վերցուած չէ: Դիտեմք ապաքէն կենդանեաց գործարանաց բաղադրութիւնն, տարրաբանութիւնն այդ բաղադրական տարերքն կը հնարի այսօր, սակայն շոնհըն՝ կենսական զօրութիւնն որով այդ մասունք

միանալով էութիւնն՝ գոյութիւնն՝ կը ծնանին, անյայտ է. ան-
ծանօթ: Կենաց եւ իր ծագման խնդիրն գիտութեան անհալելի
է եւ պիտի ըլլայ միշտ անշուշտ: Այլ կենսաբանութիւն անդա-
մալոյժ մնացած չէ իր տեղն. կէս դարէ 'ի վեր կը քայլէ: Ման-
րադիտական քննութիւնք՝ յորս Lister եւ Pasteur հռչակեցան,
լնութեան ծածուկ ալուցքէն հրապարակուած անծանօթներ են:
Ամենամանրիկն խորագոյն հետազոտութեանց առարկայ եղաւ
եւ կրկին գործնական արդեամբ օգտակար. հականեխական վի-
րաբուժութիւնն եւ մանրաճճեաց դէմ պատուաստն սոյն ու-
սումնասիրութեանց պտուղք են: Որչափ ալ ժիժ դարուն գիտ-
նականն յաջողեցաւ լնութեան ձեռքէն այս ծանօթութիւնքն
քաղել, սակայն անհրաժեշտն կամ լաւ եւս կեդրոնական ու հիմ-
նական ծածկին՝ կենաց խնդրոյն եւ նորա սկզբան եւ յաջորդու-
թեան քօղն չկրցաւ բանալ: Տեսակաց ծագման նկատմամբ Տար-
վինի տուած տխուր ու տատանուտ վարդապետութիւնն՝ դարուս
վերջին կիսուն՝ այս արդիւնքն ունեցաւ՝ զի կենդանականին
ուսումնն նոր աշխուժիւ սկսաւ զարթնուլ, եւ փոխանակ պարզ
նկարագրութեան՝ ծնունդն եւ ծագումն սկսաւ որոնել:

«Այսօր շատեր կը միաձայնին կենդանական տեսակաց հա-
մար հասարակաց ծնօղներ վերագրելու. իսկ երբ համոզիչ բա-
նիւ բացատրութեան հասնին՝ կը շուարին ու շուարնն:

«Տարվինի՝ կենաց զարգացման համար մի կամ շատ մը ըս-
կզնական տիպար քարոզելն՝ բազմաթիւ հետեւորդներ յարու-
ցած է. մինչ Haeckelի բուսական եւ կենդանական բրածոյից
զրիւրեղ նախածնօղ դաւանելն՝ եւ ոչ մի անաչառ հետեւօղ
ծնած:

«Դրական տեսութեամբ՝ կամ առ աչս՝ տարվինեան դրու-
թիւնն ամենէն համոզիչն է. վստեղի միութիւնն կը հաստատէ
սկիզբն. իսկ գործնական տեսութեամբ՝ կրկին առարկութեանց
առջեւ ջլատ կը թաւալի: Նախ կենսաբանութեան տարվինեան
բացատրութիւնն ընդունելու համար պահանջած անթիւ անհա-
մար տարիներն, յորս աստիճանաբար տեսակք կատարելագործ-
ուելով հասնին այժմեան վիճակին: Այդ թուանիչք՝ երկրաչա-
փից՝ աստեղաբաշխից՝ եւ չափագիտաց Երկրիս կազմութեան հա-
մար կարեւոր դատած թուականն կը բազմապատկեն:

«Բուսական կեանքն Երկրագնտիս վրայ երեւելու համար՝
այժմեան մթնոլորտաբանական ծանօթ վիճակն պէտք էր. արդ
Երկրիս աստիճանաբար գրտացումն իր հրափառ վիճակին տա-

րեթիւն գուշակիւ կուտայ մեզ, Որչափ ալ երկար դարեր համարելու ըլլամք այդ միջոցն՝ եւ սակայն շատ կարճ է նկատմամբ այդ թուոյն՝ զոր պարտիմք ընդունել տարալինեան գրութեամբ, Վասն զի երեք հազար տարի է եւ բոյսն ու մարդ կ'ապրի իր ծանօթ վիճական. որչափ պէտք է առաջ երթամք սոցա եւ այլոց սկզբնական ծինն կամ նախաբջիջն գտնելու:

«Այսչափ հակառակասօս գիտութիւնք կամ կարծիք:

«Երկրորդ առարկութիւնն է Բնական խառնածնութիւնն. անհնարին խնդիր մ'է այս. կնճիռն: Մարդ կարօղ է արուեստական խառնածնութեամբ կենդանական զանազանութեան ծնունդ տալ, սակայն յայսմ մարդն է գործօղն, պատճառն յայտնի կ'երևի: Վերցունեմք այդ պատճառն եւ սպասեմք որ այլատեսակ կենդանիք զուգաւորին՝ նոր տեսակ մը յառաջ բերելու համար, ընութեան գեղեցկահիւս օրինաց եւ անփոփոխ կանոնաց հակառակ է: Կենաց պահպանումն կարօղ է արդարեւ հրաշքօրայն տեսակն մղել ընդդէմ տկարագունին, սակայն պարագայք եւ ժամանակի երկարութիւն պէտք է. մինչդեռ այսչափ սուղ ժամանակ՝ ոչ միոյն եւ ոչ միւսոյն նպաստաւոր կրնար ըլլալ, եւ ոչ իսկ տեսակաց կատարելագործութեան: Խաւարի մէջ ենք դեռ եւս այս մասամբ. բնական խառնածնութիւնն լոյս չտար մեզ:»

Ներկայ գիտութեան դէմ տարածուած նոյն իսկ յանուն գիտութեան սոյն քննադատութեան արդիւնքն ինչ կարէ լինել. ինչ ըսելու եմք աշխարհաշփական եւ կենսաբանական այս խնդրոց, Ահա Լորտ Սալզպլրիի խօսքն.

«Ծանօթութեանց տեղ այժմ ենթադրութիւնն կը տիրապետէ, զգուշանամք այդ կարծիքներէ. պէտք է խոստովանիմք մեր տեղգիտութիւնն եւ անկարող վիճակն: Բաներ կան զոր չենք գիտեր, եւ բանացի պատճառն տալու անկարող եմք: Փորձիւ ապահովուած իրաց կրնամք հաւատալ. քանի որ փորձն չկայ՝ արդարացի չէ կարծիք բարդելն: Եթէ ընութիւնն կնճոռոտ հանգոյցներ կը ներկայացունէ մեզ, լուծումն չպահանջեր. շատ աւելի օրինաւոր է անկարողութեամբ չգիտցածնիս՝ չգիտենք, չկարենք ըսելով խոստովանիլ, քան թէ քմածին ենթադրութեամբ ժամաւաճառ եւ անձնախաբ լինել:

«Այսպէս է կենաց խնդիրն:

«Բնական խառնածնութեան կարծեաց համար լորտ Kelvin ըսած է. եթէ կենսաբանութեան մէջ յեղաշրջութիւնն ստուգիւ

կայ, բնական խառնածնութեան զաղափարն յեղաշրջման հա-
կառակ է: Յաւալի է զի կենդանաբանութեան վերջին հե-
տադասութիւնք իմացականութեամբ բնաւ զբաղած չեն: մինչ-
դեռ բնութեան բարձրացումն է այդ, եւ ամեն կողմանէ մեծա-
մեծ ցոյցք եւ վաստք 'ի նպաստ կը դոչեն այդորիկ: Բնազան-
ցութեան եւ զիտութեանց հոգք կարեն պահ մի ծածկել զայդ
մենէ, բայց 'ի մտաց եւ 'ի խորհրդոց գողանալ զայն՝ չեն կա-
րօղ: Այդ զայրոյթն ու յամառութիւնն որով գողցես մեր մտաց
վրայ կ'իշխէ դա՝ կարծես բացայայտ քարոզ մ'է անձնիշխան
կամաց, որով բնութիւնն կը հպատակեմք, սակայն միշտ հպա-
տակ կալով այնմ՝ ում ամենայն արարածք հնազանդին, յաւի-
տենական Արարչին, վեհապանծ Իշխողին, միոյն Աստուծոյ»

*

Եւ սակայն քանիննր դեռ եւս կը խլանան այս ձայնին.
որքանիք Դիտութիւնն կը գոչեն առանց այլ ինչ խորհելու: Այս
քառասուն զարուց հասակաւն՝ քանի քալ առաւ Դիտութիւնն.
Անծանօթից անսահման ովկիանին առջեւ մեր կազուկոյր Դի-
տութեան չափն ի՞նչ է:

Ա՛հ, ո՛չ. որչափ ալ բան մը կարծեմք մենք մեր այդ Դի-
տութիւնն, սակայն ոչ ինչ է, եւ դա եւ մեք իր հետն. խաղա-
լիք ենք եւ մեք եւ մեր Դիտութիւնն բնութեան մէջ. բան
մը միայն քան զամեն ինչ կը բարձրացունէ զմեզ, եւ այդ ինքն
Ահաւոր Անծանօթին զիտութիւնն է յորում պարուրուած ենք
եւ մեք եւ Դիտութիւնն եւ Տիեզերք:

Այո՛ այդ Ահաւոր Անծանօթին պեղած դարեւանդն Ան-
ծանօթից ծովն է մեր շուրջ. թող տուած է՝ որ մարդ իր Աջոյն
յնչին այլ վսեմ արարածն՝ մխրճի այդ անդնդոց մէջ ու առանց
վտանգելու վերանայ. եւ երբ յանհատուում ոքանչեւեաց վարա-
նած՝ տարտամ ակնարկն բարձրացունէ եւ յազուրդ խնդրէ իւր
մտաց, թող վստահի աներկբայ:

Հո՞ն Երկինքն Ըսինք:

Բայց առ ի՞նչ այս.

— Ո՛ր գիտաց զմիտս Տեառն կամ ո՛ր եղեւ նմա խորհր-
դակից ԱՆԾԱՆՕԹԻՆ ԽՆԴԻՐՆ:

Ս. Վ. Ն.

ՎԵՐՋ

Մեր Եկեղեցական երաժշտութիւնը

Էջմիածնէ հասաւ մի յոյժ կարեւոր լուր զոր մայրաքաղաքիս հայ եւ օտար լրագիրք արդէն աւետեցին։ Այս է թէ Էջմիածնի նոր Կաթողիկոսը հրամայեր է Կարա Մուրզա ծանօթ երաժշտապետին զի ամեն հայ եկեղեցեաց մէջ հաստատուի քառամայն երգեցողութիւնը։

Այս առթիւ ներուի ինձ մի քանի խօսք ըսել այն բարեփոխութեան նկատմամբ ում շատ կարօտ է մեր սրբազան երաժշտութիւնը եւ որոյ պէտքն ի բազմաց հետէ զգալի է առ մեզ։

Թոյլ տրուի ինձ յայտարարել, եւ զայս բազումք կը խոստովանին, — թէ այժմեան մեր եկեղեցական երգերը՝ եւ որքան ալ լաւ կատարուին (ըստ իրենց յատուկ կանոնաց), ախորժալուր չեն եւ չեն կրնար լինել, մասնաւորապէս նոցա համար որ քիչ շատ տեղեակ են եւրոպական երաժշտութեան եւ կամ ի մանկութենէ սկսեալ վարժ են լսելու զայն։ այն երաժշտութեան՝ որ հետզհետէ բարեփոխուելով աշխարհահռչակ եւ հմուտ արուեստագէտներու անխնայ ջանքիւք կատարելագործուած է։ Սոյն երաժշտութիւնը, որ հիմնեալ է ձայնից բնական զաշնաւորութեան, բազալորութեան եւ որոշ կանոններու վրայ, այսօր Եւրոպայի, Ամերիկայի, եւ այլ ամեն կողմերը բոլորովին գրաւած եւ աշխարհիս միւս մասանց մէջ ալ մուտ գտած է։ եւ սա ստոյգ է թէ նորա գիտութիւնը կամ յայնմանէ ախորժելը՝ այսօր ժողովրդեան մը քաղաքակրթութեան առաւելանքն ի յայտ կ'ածէ։ Չարմանք չէ եթէ չկրնանք ախորժիլ երաժշտութենէ մը, որոյ ծննդեան թուականը գուցէ կանխած ըլլայ մեր թուականին սկիզբը (1)։ Ինչ

(1) Չեմ կրնար հաւատալ քե մեր ամբողջ սրբազան երգերը՝ իրենց նախկին վիճակին մէջ, որ այդ մեզ անծանօթ է, բոլորովին ինքնատիպ երկասիրութիւններ եղած ըլլան, կը կարծեմ քե հաւանականաբար արդէն կ'երգուէին նոքա կամ ի մեկեանս եւ կամ ժողովրդեան մէջ, եւ քե մտնելով յաստուածային պաշտամունս քրիստոնէից՝ կրած ըլլան ինչ ինչ փոփոխութիւններ։

որ լաւ էր տաննուհինգ զար առաջ, դուռ արուեստի տեսա-
կէտով կը նկատեմ խնդիրը, չկրնար մի եւ նոյն դիրքը բո-
նել այսօր, մինչ արուեստը, գիտութիւնը, ճաշակներ։ հասեր են
յառաջդիմութեան արդի բարձր աստիճանին։

Քանի որ գիտութիւնը յառաջանան, նախնի սխալները կ'ուղ-
ղուին, նորանոր ճշմարտութիւններ երեւան կ'եւնեն եւ բնու-
թեան անյեղլի օրինաց համեմատ մարդիկ թերին կը թողուն
ու կը դիմեն միշտ գէպ ի գեղեցիկն, կատարեալն։ Ասի ան-
հրաժեշտ պիտոյք մ'է զոր մարդկութիւնը՝ շարունակ գոհացու-
նելու դատապարտուած է։ Այսպէս ալ եղած է աստ երաժշտու-
թեան նկատմամբ։ Դաստիարակութեան շնորհիւ տակաւ առ
տակաւ թողուցինք արեւելեան երաժշտութիւնը, որ մեր հոգ-
ւոյ նոր պիտոյքները լրացունելու անկարող է, եւ դիմեցինք
եւրոպական երաժշտութեան։ Քառասուն տարի առաջ ասի հազ-
ուադիւս բան մ'էր ի կ. Պոլիս, չիմ պալօները բարձրագոյն
դասակարգի պատկանող անձանց ոմանց տունները կը տեսնու-
էին միայն, իսկ զայնս նուագող ալ աւելի հազուադիւս անձինք
հիացում կ'ազգէին անդէտ ունկնդրաց։ Եւրոպիա օր ըստ օրէ
տարածեց ի մեզ իւր երաժշտութիւնը, որ այժմ դաստիարա-
կութեան գլխաւոր մասերէն մին կը նկատուի։ Հին չիմ պա-
լօները տեղի տուն դաշնակներու որ այսօր թէ մեծատունք եւ
թէ միջին դասակարգի պատկանող ընտանիքներ ունին եւ նու-
ազ չեն յաջողակ նուագողք երկու սեռէ։ Զայնական երաժշտու-
թիւնը շատ վարժարաններու մէջ կ'աւանդուի, նուագահան-
դէսներ ստէպ կը տրուին քաղաքիս մէջ ի ներկայութեան բաղ-
մաթիւ ունկնդրաց, նոցա յաճախութիւնը ժողովրդեան երա-
ժշտական դաստիարակութեան յառաջացած վիճակը կը յայտնէ։
Երբեմն երաժշտական ընկերութիւններ եւս կազմուեցան։ Փո-
խանակ այն ընտանեկան ժողովոց, յորս պարն ու խաղը առա-
ջին կարգը կը բռնեն, արուեստասէրք յաճախ կը դումարուին
ամառ ու ձմեռ նուագելու համար դասական հեղինակաց հատ-
ուածներ։ Դպրոցները գահավիժեցին գիտութեանց հոսումը ըն-
կերութեան ամէն դասակարգերու մէջ։ ճաշակներն ալ միեւնոյն
համեմատութեամբ յղկեցան, նրբացան, եւ արդ չկայ դաստի-
արակեալ անձ մը որ չյափշտակուի ի լուր Մօզարի, Ռօսինի,
Մէյէրպէրի, Կունօյի, Վէրաի, եւայլ հրաշալի մեղեդիներու։

Եւրոպացիք ի բազմաց հետէ բարւոքեր են իրենց եկեղե-
ցական երգեցողութիւնը, եւ ասով ալ չչատանալով, մեծ տօնի

օրերը՝ եկեղեցեաց մէջ կ'երգուն յատկապէս յօրինեալ պատա-
րադներու Ռուսք, յունական երգերը թողլով՝ ընդունեցին իրենց
երգոց վրայ հիմնեալ մասնաւոր երաժշտութիւն մը որ յոյժ ա-
խորժալուր է։ Պուկարք եւս ծանուցեալ հերձուածէն յետոյ,
բարեփոխեցին իրենց սրբազան երաժշտութիւնը եւ արդ բաւա-
կան կանոնաւոր կ'երգեն իրենց կրօնական արարողութեանց
մէջ։

Փաղաքակրթութեան պահանջմունքէն վեր բան մը կայ որ
մեր վրայ կը դնէ ծանր պարտաւորութիւն կատարելու յիշեալ
բարեփոփոխումը։ Միթէ արժան է զի մեր տուներու, թա-
րոններու, սրահներու մէջ բերկրեցունենք զմեզ երաժշտու-
թեան ազնուագոյն տեսակներով եւ յոռին գործածենք ի փա-
ռաքանութիւն Աստուծոյ։ Միթէ նախնիք չէին նուիրեր Արար-
չին՝ երկրի բերքերէն լաւագոյնները։ Մարդիկ ի նախնումն նուի-
րեր են անշուշտ իրենց լաւագոյն երգերն Աստուծոյ պաշտա-
ման։ Մեր Հայրապետք եւս, յետ գրելոյ իրենց սրբազան եւ
անգուգական քերթուածները, անոնց յարմարեցած ըլլալու են
ժամանակին լաւագոյն եղանակները։ Այսպէս ալ ըրին Եւրոպա-
ցիք եւ այլք, ինչպէս որ վերն ըսի։ Մեք եւս արդ հետեւելու
ենք նոցա գովելի օրինակին, քանզի կարելի չէ ժողովրդեան մի
զխաւոր մասին կրօնասիրութիւնն արծարծել մեր արդի եկեղե-
ցական երաժշտութեամբ, որ մեր սուրբ Հայրապետաց աստուա-
ծաշունչ չարականներու եւ մեր վեհ արարողութեանց ալ չեն
թուիր համապատասխանել։

Իրաւ է զի մինչեւ հիմա, մերթ ընդ մերթ, փորձեր տեղի
ունեցան ի Բարիզ, ի Վիէննա, ի Վինետիկ, եւ այլուր, բայց
ինչ ինչ պատճառներ միշտ արգելք եղան բարեփոխական լրման
համար եղած մասնական կամ ամբողջական փորձերու։ Այդ խոչ-
ընդոտները՝ բարեբախտաբար այժմ գոյութիւն չունին։

Յիշեալ փորձերէն միոյն ականատես եղայ ի Բարիզ, 1857ին
կարծեմ։ Հ. Ռափայէլ Վ. Թրեանց, այն հմուտ եւ ընտիր ճաշակի
տէր Միխիթարեան վարդապետը, որ յայնժամ տնօրէն էր Մու-
րատեան վարժարանի, Գերմանիայէն բերել տուեր էր ծանօթ
երաժշտաց յօրինած մեղեդիներու հաւաքածոյ մը յեկեղեցիս եւ-
դուելու համար։ Աչակերտք, իրենց ուսուցիչ Պ. Թօնի Պալաւսի
(թէնօր) առաջնորդութեամբ, կ'երգէին հայերէն լեզուաւ զայնս,
ամէն կիւրակէ վարժարանին մատրան մէջ, ընկերակցութեամբ
երգեհոնի, ի ներկայութեան Սէն—Ժէրմէն ազնուական թաղի

բազում բնակչաց՝ որ ախորժով կը լսէին այն գեղեցիկ մեղեդիները զոր քառասունի չափ արեւելեան մանկունք կ'երգէին ջերմեռանդութեամբ եւ յուզմամբ: Աւագ խորանին առջին քահանայն կ'օրհնէր ծնրադրեալ ժողովուրդը եւ մանկունքը՝ խունկի քաղցրաբոյր ամպերուն մէջ, մինչ, անդին, այթօներ, քեցորներ, պարիթօններ, պասսօներ՝ խառն ընդ խորհրդաւոր հնչմանց երգեհոնի՝ կը հռչակէին զփառս Բարձրելոյն: Ո՛հ, կը յիշեմ տակաւին զի այն աստուածային արարողութիւններէ յետոյ՝ մեծ յուզմամբ կ'ելնէի եկեղեցիէն, սիրտս լի երկնային ուրախութեամբ, միտքս ու հոգիս ի վեր . . . : Աւագ, այն հոգեկան բերկրանքը կարճատեւ եղան: Եկեղեցական բարձրագոյն հրամանաւ եւրոպական երաժշտութիւնը հալածեցաւ մեր եկեղեցիէն: Սակայն այն ժամանակուան զիրքը նկատելով՝ սոյն հրամանը հիմնեալ էր:

Բայց այժմ կարող ենք լրջութեամբ խորհիլ կատարելու սոյն բարեփոխումը, ոչ միայն յանուն քաղաքակրթութեան, այլ մանաւանդ յանուն սուրբ հաւատքի, վասն զի ցաւօք սրտի կը տեսնուի զի հաւատացելոց թիւը տարուէ տարի կը նուազի յեկեղեցիս մեր, եւ սորա զլիսաւոր պատճառներէն մին ալ մեր սրբազան երաժշտութեան արդի ցաւալի վիճակն է:

Յաւարտ բանիցս, կը կրկնեմ թէ այս գովելի եւ ցանկալի բարեփոխման ալ արգելք չկայ, մանաւանդ թէ այժմ ամեն ինչ նպաստաւոր է այսմ: Ուստի հաստատապէս կը յուսամ թէ այս խոնարհ դիտողութիւններս ի նկատ առնուին մեր եկեղեցական արգոյ իշխանութեանց կողմանէ եւ թէ հրամայուի առ որ անկէ ուսումնասիրել եւ լուծել սոյն կարեւորագոյն խնդիրն ի փառս սրբոյ Եկեղեցւոյ:

Յ. Վ. ԱճէԴեան

ՊՈՒԿՈՅԻ ԵՐԻՅՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՄՈՆԻԳԱՅԻ

ՅԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՍՐԻԿԵԱՆ

(Շարունակութիւն) (*)

Դժուարին չէ մտաբերել թէ ինչ մեծ ազդեցութիւն պիտի ընէին այն զիրքերն եւ այն տեսարանները այնպիսի երիտասարդ տղու մը վրայ, որն որ այնքան ճոխ զգայականութիւն եւ այնքան վտանգաւոր սրտի փափկութիւն մը ունի. տակաւին առանց մկրտութեան, մօրմէն հեռու, եւ զինքը այն ահռելի վտանգներէն պատասպարելու համար, սոսկ այն ուսուցիչներն ունի որոնք «ինծմէ շատ աւելի զինեմոյ էին», կ'ըսէ: Վինչ զարմանալու բան, կը դռնէ, թէ որ ունայնութեանց մէջ կը կորսուէի, եւ քեզմէ հեռու, ո՞վ Աստուած իմ, արարածոց ծոցը սիրտս կը թափէի, երբ այնպիսի մարդիկ ինծի առաջնորդ արուած էր, որոնք բարեգործութիւն մը պատմելէն այնչափ կ'ամէնային, որչափ քերականական սխալէ մը, եւ իրենց շուայտոտ առասպելացը մէջ մեծ պարծանք կը համարէին արուեստի ամէն հարստութիւններն եւ պաճոյճերը խառնելնին, եւ ընդունած ծափահարութիւններուն վրայ կը հրճուէին: Ահաւասիկ այս կերպով ես՝ ողորմելի տղայս, տակաւին կենաց սեւմին վրայ, կանխիկ վտանգներու մէջ նստուեր եմ, եւ սկսեր եմ սորվիլ եւ զգալ տաղտկալի ներքին խռովութիւններս: Յիշաւի շատ շուտ թոյնը Օգոստինոսին երակներուն մէջ վազելու կը սկսի: Դեռ ծաղիկ հասակին մէջ, տանը չորս տարիքը հազիւ կը լմնցնէ,

(*) Տե՛ս Պատկեր Ե. Տարբէ Լէ՛ւ 18:

այն վտանգաւոր եւ սիրուն հասակին մէջ, յորում սիրտը՝ ծաղկի մը նման, դիւրաւ կը փթթի, դիւրաւ ալ կը թռում, Օգոստինոս անսովոր այլայլութեամբ մը կը սկսի խռովիլ «Իմ մէկ հատիկ երազս՝ սիրել ու սիրուիլն էր, Բայց, կը յարէ խոնարհութեամբ, այն մաքուր եւ լուսատու մտերմութեան սահմանը չէի բնակեր, ուր որ հողի զնոցին կը սիրէ. թանձր գոլորշիներ զոյութեանս ամենաստորին խորշերէն, եւ երիտասարդութեանս հնոցէն ըարձրանալով, այնպէս խաւարամած կը պատէին սիրտս, որ ալ չէին կրնար զանազանել անվայել սիրոյն խաւարչուտ երեւոյթներուն մէջէն օրինաւոր սիրոյն մաքուր եւ պայծառ լուսաւորութիւնը: Ուստի սպառիչ հոլը վառուելով իմ մէջս, անզուսպ երիտասարդութիւնս՝ ուժգին եւ անկարգ կրից յուզմամբ, կը յարձրկէր, կը դահավիժէր ամօթալից մեղաց անդունդներուն մէջ»:

Ամենատխուր խորհուրդներ ստիպաւ առ սակաւ կարչաւեն իւր հոգւոյն վրայ: Չար ցանկութեանց փուշերն անոր սիրտը կը խոցեն, եւ որովհետեւ չկար քովը մէկն որ զանաճի իւր, արագութեամբ կը մեծնան, եւ Օգոստինոսի կեանքը մեծ վտանգի մէջ կը ձգեն: «Դեռ երիտասարդ տղայ էի, կ'ըսէ յանցաւոր հաճոյց ցանկութեամբը սկսեր էի վառուիլ. եւ կեանքս ամօթալից զբօսանքներու մէջ վասնելէն չէի ամէնար, Հոգւոյս գեղեցկութիւնը կը թուէր, եւ ես, ո՛վ Աստուած իմ, քու աչացդ տոջին զգուշի վէրք մ'էի. այսու ամենայնիւ այս վիճակիս մէջ ես ինքզինքիս կը հաւնէի, եւ այլոց աչքին ալ հաճելի երեւնալու կը ջանայի»:

Միայն թէ բնաւորութեամբ երկչոտ եւ ամօթխած ըլլալով ամենախիտ քօղով մը կը ծածկէ իւր հոգւոյն անկարգութիւնները, եւ ոչ ոք՝ իւր դասընկերներն եւ բարեկամներն անգամ, չեն կրնար գուշակել անոր սրտին մէջ փչող փոթորիկները:

Այսու ամենայնիւ Օգոստինոսին յաջողակութիւնն եւ խելքըն օրքան զօր կը զարգանար. հողին՝ թէպէտ եւ խանգարուած, սակայն չարութիւնը դեռ բոլորովին սպառած չըլլալով զանիկայ, օր օրուան վրայ գեղեցկագոյն փայլ մը բոլորտիքը կը սփռէր: Պերճախօսութիւնը կը սկսի երեւան ելլալ, եւ ամէն զինքը խողնները կը գուշակեն թէ կատարեալ ամաց հասակին մէջ ամենէն հուշակաւոր ճարտասանները պիտի գերազանցէր: Պատրիկոս այս լուրերը ընդունելով կը զմայլի կը հիանայ. եւ ինչպէս անգամ մը արդէն իւր տղան Թադատայէն Մատաւ-

րայի բարձրագոյն զպրոցը փոխադրած էր, այս անգամ նաեւ մեծ ճիգ մը ընելով, միտքը կը դնէ որ զանիկայ առնու հոնկից եւ ուրիշ երեւելի համալսարան մը խրկէ. Հռովմ չկրնար խաւրել, վասն զի իւր դրամական միջոցները թոյլ չէին տար այնպիսի ձեռնարկութիւն մը, կ'առաջադրէ որ գէթ Կարթագինէ խրկէ զանիկայ: Հոն կրնայ գտնալ ուղած զպրոցները, վարպետները, գրքատունները, անհամար եւ ընտիր հասակակից եւրիտասարդներու ընկերութիւնը, մէկ խօսքով այն ամէն բանն որ իւր տղուն մտաւոր յառաջդիմութեանը հարկաւոր է: Դժբաղդաբար այս խորհուրդը ի գործ դնելու համար չէր բաւեր մեծանձն եւ հպարտամիտ ըլլալը, որպիսի էր Պատրիկոս, հարստութիւն չունենալով՝ խնայութիւն, զրկանք եւ հետեւաբար ժամանակ հարկաւոր էր: Ըստ այնմ 369 տարւոյն վերջերը, հանգստեան օրերուն Պատրիկոս միտքը կը դնէ որ Օգոստինոսը Մատաւրայէն կանչէ եւ տարի մը զանիկայ իւր քովը պահէ, որպէս զի նոյն միջոցին այն երկայն եւ ծանրագին ճամբորդութեանը համար հարկաւոր եղած սաակը հոգայ: Օգոստինոս կը զառնայ ի Թագաստա. ո՞վ կրնայ երեւակայել թէ ինչպիսի մեծ ուրախութեամբ ընդունելութիւն կը գտնայ իւր մօրմէն: Մոնիգա դեռ բանէ մը լուր չունի. պոսկազարդ տեսներով իւր զաւակը՝ կը ցնծայ ու կը պանծայ անոր վրայ, ինչպէս ամէն մայրերու ալ բնական է սոյնպիսի պարագայից մէջ, որչափ ալ խոնարհ ըլլան, եւ զանիկայ միշտ անմեղ կարծելով, անոր տասներհինգ տարեկան ճակտին վրայ, վստահ սրտով սիրալիր համբոյր մը կուտայ:

Թէ որ Օգոստինոս անմեղ եւ մաքուր ըլլար, կամ թէ մանկական վստահութեամբ Մոնիգայի խոստովանելու ըլլար իւր սրտին խռովութիւնները, կրնանք ըսել որ իւր մօրը քով, անոր բարերար ազդեցութեանը ներքեւ, այն հանգստեան օրերը իրեն համար օգտակար կ'ըլլային, եւ ասանկով մեծ պատրաստութիւն մը տեսած կ'ըլլար Կարթագինէի մէջ պատահելիք վտանգներուն. բայց անոր հոգւոյն դանուած տխուր վիճակը, եւ ալ աւելի տխուր դրած առաջադրութիւնը մօրը չյայտնելու իւր սրտին խռովութիւնները, շատ ցաւալի հետեւանքներ պիտի ունենան իրեն ապագային համար: Տան մէջ բնականապէս պարագլոցութեան ենթարկուելով, կարգաւորեալ զբաղմունք մը չունենալով՝ երկար եւ տաղտուկ մտաց ցնորումներով ժամանակը պիտի անցնէ. մտաց անաշխատութիւնը, կենացը անգոր-

ծութիւնը ներքին կրից աղմուկը չուտով պիտի սաստկացընեն: «Տասնըվեց տարեկան հասակիս մէջ էի, կ'ըսէ, երբ ընտանեկան դործոց համար ստիպուեցայ դադրեցընելու ուսմունքներս, եւ դառնալու ծնողաց տունը. անմաքուր ցանկութեանց փուշերը, որոնք մինչեւ այն ժամանակ սոսկ հողիս խայթած էին, մեծցան յանկարծ, եւ խիտ փունջերու պէս զլխէս վեր բարձրացան»: Կրից ձայնը կամաց կամաց բարձրանալով իւր հողոյն մէջ Աստուծոյ մտածմունքը եւ սէրը կը պաղեցընէ եւ խղճին խայթն ալ խղղելու կը ճգնի. «Ի պատիժ անհաւատարմութեանս կ'ըսէ, գերութեանս չղթայներուն պատճառած աղմուկը կը խըլցնէր զիս եւ քու ձայնդ չէի լսեր, Աստուած իմ, եւ զուրկ մնալով այն ամէն մեծ միջոցներէն եւ օգնութիւններէն որոնք քու պարգեւներդ են, կ'ըզգայի որ օրէ օր չար կրակը զիս կը լաբէր ի ներքուստ Սիրտս բոլորովին կրակ դարձած էր, կը շարունակէ Օգոստինոս այնպիսի պերճ ոճով մը որ անկարելի է ճիշդ թարգմանութիւնը, կ'եռար, կը փրփրար չարութեամբ, կը թափուէր չորսովն, արտորնօք կը յորդար, եւ անվայել յոյգերով կը հալէր: Ո՛վ դուն իմ անաղան ուրախութիւնս, ա՛յ քու ձայնիդ ես ականջ չէի կախեր, եւ օր քան զօր քեզմէ կը հեռանայի»:

Բայց աճապարենք ըսելու ի գովեստ սրբունհի Մոնիղայի, որն որ այնքան զգօնութեամբ իւր որդւոյն սիրտն ի պզտիկուց խնամած եւ ուղղած էր, որ Օգոստինոս այս իւր յանցաւոր հաճոյից մէջ երջանկութիւն չգտնար: Առաջին անկարգութեանցը հետ գովելի տխրութիւններ ալ կը սկսին: Սաստիկ կը տանջուէի խաղաղութիւն եւ երջանկութիւն կը փնտռէ. բայց հաճութեան ստուերն իսկ չգտնար: «Անկարգ զուարճութենէ մը ետքը երազէ արթնցողի մը պէս ինքիւ վրաս սոսկում մը կ'ըզգայի. Դուն, ո՛վ Աստուած իմ, իմ անվայել, հաճոյքներուս վրայ լեղիախառն տհաճութիւն մը կը թափէիր, որով կը խնայաւոր զիս փնտռելու ճշմարիտ հաճոյքները. ասն հաճոյքներն որ առանց լեղւոյ հւ առանց խայթի են»:

Բայց տախտակն աչքը այն կողմը չուզէր դարձընել, եւ կը ընակի այն փոթորկաց մէջ «ամբարտաւան անարգութեամբ եւ անհանգիստ տաղտուկութեամբ»:

(Շարունակելի)

ԱՌ ԶԵՌՆ

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Ր Ք

ԼԱՏԻՆԵՐԷՆ—ՀԱՅԵՐԷՆ

Ի ՊԷՏՍ ԴՊՐՈՑԱՅ

ՍՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՑ

Տ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՄԻՍԲԷԱՆ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՅՈՒՐԲԱՆԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԵՒ Ի ՀՌՈՎՄԷԱԿԱՆ ԿՂԵՐԱՆՈՑԻ

Ի ՀՌՈՎՄ

Ի ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

Ս. ԺՈՂՈՎՈՅ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՀԱԻԱՏՈՅ

1893 — ՌԵԽԲ

ՊԱՏԿԵՐ տասն է. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանեկան
Գաւառաց է. օտար երկիրներու համար
բղբատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանչիւր թիւ 2 դահեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եւշիլ փողոց
Թիւ 1, ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան է. թերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N° 1